

ПАВЛО ЧУБИНСЬКИЙ: НАРИСИ БІОГРАФІЇ І НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

Олеся Остапенко

Постать Павла Чубинського посідає визначне місце в історії розвитку української етнологічної науки XIX ст. Широкому загалові він відомий як етнолог, фольклорист, поет, автор українського гімну. Окрім того, Павло Платонович - юрист, соціолог, перекладач, режисер, педагог, видатний громадський діяч, невтомній енергії якого українська наука завдячує виданням капітальних "Праць етнографічно-статистичної експедиції у Західно-Руський край" та заснуванням Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства - предтечі української академії наук¹. За визначенням його сучасника й однодумця Хведора Вовка: "Заслуги його такі значимі, що їх вистачило б на кількох професійних учених"².

Павло Платонович Чубинський народився 27 січня 1839 року в містечку Бориспіль у небагатій дворянській родині. Закінчивши Другу київську гімназію, П. Чубинський вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Брав активну участь у діяльності української громади в Петербурзі, осередком якої стала редакція журналу "Основа", де працювали Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров.

У цей період П. Чубинський починає вивчати життя та побут, багату фольклорну спадщину українців, збирає матеріал для дисертації, публікує перші наукові дослідження ("Погуковщина", "Из Борисполя", "Несколько слов об обычае и о значении сказок, пословиц, песен для криминалиста" тощо).

Після участі Павла Платоновича у панасиді за вбитими під час варшавської патріотичної маніфестації та промови, яку він мав виголосити на могилі Кобзаря (опублікована в "Основі"), адміністрація Петербурзького університету визнала його неблагонадійним і виключила з університету.

П. Чубинський повернувся в Україну, жив у свого товариша на Чернігівщині. Тут він працював над дисертацією "Очерк юридических обычаев и понятий в Малороссии"³, яку блискуче захистив і здобув ступінь кандидата правознавства, а через вісім років отримав за неї срібну медаль Російського Географічного Товариства (далі - РГТ).⁴

Повернувшись до Борисполя, вчителював у київському приватному жіночому пансіоні пані Ленц, продовжував дослідження в галузі народної культури, видав низку публікацій у часописі "Основа", надрукував перші поетичні твори. Через кілька років під псевдонімом "Павлусь" вийшла друком поетична збірка Павла Платоновича "Сопілка". У ній переважають фольклорні мотиви, що наближає її до народнопісенної творчості. Також вміщені переклади Б. Байрона, Г. Гейне, Ф. Рюкєрта.⁵

У цей період (1861-1862 рр.) П. Чубинський мандрував Переяславщиною, спілкувався з селянами, надавав їм юридичні консультації. У липні 1862 р. разом з братами Синьогубами, Д. Богдановим та І. Касянєнком здійснив подорож на могилу Шевченка, де виголосив промову. А у вересні 1862 р. написав пісню "Ще не вмерла України і слава, і воля", яка згодом стала гімном України⁶.

Все це, а також донос сусіда Чубинських поміщика Ф. Трепова про нібито підбурювання селян проти влади та зібрання таємного гуртка українофілів дало підстави петербурзькій слідчій комісії арештувати П. Чубинського та заслати його до Архангельської губернії. Друзі попереджали його про арешт і радили емігрувати, але Павло Платонович рішуче відмовився. "Він сказав, що не хоче ховатися, а з іншого боку - не відчуває за собою ніякого злочину, тому сподівається, що із заслання через якийсь час вдасться звільнитися, еміграція ж, ймовірно, буде вічною"⁷.

Архангельське заслання П. Чубинського тривало довгих сім років (1862-1869). Спочатку він перебував у місті Шенкурську - на півдорозі між Архангельськом і Вологдою. Наприкінці листопада 1862 р. він прибув до Архангельська, де відбулася його зустріч з губернатором краю М. Арандарєнком. Останній, переконавшись у порядності й професіоналізмі П. Чубинського,

призначив його слідчим суду міста Пінега.

Після того, як губернатором краю став М. Гартинг, П. Чубинського було переведено до Архангельська на посаду секретаря статистичного комітету, а невдовзі його призначили чиновником з особливих доручень при губернаторові. Ця посада дала можливість молодому дослідникові ознайомитися з Північним краєм. Згодом П. Чубинський став опікуватися будинками для сиріт і бездомних, редагувати місцеву газету "Архангельские губернские ведомости".

Працюючи в статистичному комітеті, Павло Платонович розробив та опублікував програми для збирання статистичних даних, склав програми з фольклористики, етнографії, промислів та ремесел, звичаєвого права тощо. У цей час він досліджує історичне та економічне минуле краю за архівними джерелами, займається науковою систематизацією статистичних даних, детальним дослідженням та описом Архангельської губернії.

1865 року П. Чубинський став одним із організаторів вшанування пам'яті М. Ломоносова з нагоди століття від дня смерті видатного вченого. Він ініціював відкриття на батьківщині вченого Ломоносівської школи, будівництво якої було здійснене за народні кошти. Було також порушене клопотання про встановлення Ломоносівської премії в архангельській гімназії⁸.

Взагалі ж спектр зацікавлень Павла Платоновича був досить широким: вивчення соляного, рибного промислів, торгівлі поморів з Норвегією, морського суднобудівництва, стану сплаву товарів річкою Юг, обробки щетини, смолокурного промислу, страхування суден та вантажів, діяльності Північно-Двінського теплоходного товариства, завдань і шляхів поширення освіти серед місцевого населення тощо. Низка його публікацій на цю тематику була вміщена в "Архангельських губернских ведомостях" за 1867-1868 рр. та "Отчетах о деятельности Архангельского статистического комитета" (1866). Чималий внесок був також зроблений ним у вивчення матеріальної культури, побуту та фольклорних особливостей карельського народу та лопарів.

Займався учений і розробкою проектів поліпшення економічного стану губернії - висловлював думку про необхідність побудови судноходних каналів, а також каналу, який би міг з'єднати Біле море з Балтикою. Його пропозиція побудувати залізницю, яка б з'єднала Північну Двину з В'яткою, була зреалізована через тридцять років.

Діяльність П. Чубинського в статистичному комітеті була помічена Імператорським Вільним економічним та Російським географічним товариствами. Йому доручили дослідити стан хлібного і лляного виробництва і торгівлі в Північному краї. Для виконання цього доручення вчений об'їздив Архангельську, Вологодську, В'ятську і, можливо, Пермську губернії. Незважаючи на стислий термін, - лише п'ять місяців, П. Чубинський успішно виконав доручення. Його звіт "О состоянии хлебной торговли в северном регионе" вийшов друком 1868 року на трьохстах сторінках. У звіті розглядається не лише питання про хлібну торгівлю, а й проблема вирощування злаків на півночі, наводяться статистичні дані. Дещо пізніше був виданий і "Отчет о льноводстве, льняном производстве, льняной торговле в Северном районе"⁹.

Після розгляду в РГТ звіту П. Чубинського, автора запросили до Петербурга для отримання від нього деяких пояснень. За клопотанням керівництва РГТ, П. Чубинський прибув до Петербурга, де доповів про реалії російської півночі. А взимку 1869 року за сприяння П. Семенова-Тянь-Шанського з нього був знятий поліцейний нагляд і дано дозвіл на "повсеместное жительство" на території усїєї Російської імперії, крім Архангельської губернії.

Важливе значення діяльності П. Чубинського на Півночі у роки заслання неодноразово відзначалося і його сучасниками, і дослідниками пізнішого часу. Та й сам учений цілком усвідомлював вагу своїх праць для російської науки. В одному із своїх листів він зазначав, що сім років невтомно працював на Півночі й довів свою любов до російського народу.

У березні 1869 р. П. Чубинський повернувся в Україну. Його наукова діяльність в Архангельській губернії не лишилася непоміченою й принесла йому славу талановитого дослідника Російської Півночі. За визначний організаторський та науковий талант Павло Платонович був обраний членом-кореспондентом Імператорського Вільного економічного Товариства, членом-співробітником, а згодом дійсним членом РГТ (1869), московського Товариства сільського господарства, дійсним членом Товариства любителів природознавства,

антропології й етнографії при Московському університеті (1867). РГТ присудило йому першу срібну медаль "на визнання особливої вдячності за корисні його праці, повідомлені Товариству" (1867) (друга медаль була присуджена 1970 р. за дисертацію, написану ще у студентські роки).

Повернувшись 1869 року в Україну, Павло Платонович розгорнув активну діяльність з організації експедиції в Західно-Руський край, яка була запланована РГТ ще в 1862 р., але так і не відбулась з ряду причин. П. Чубинський запропонував Товариству поглибити предмет вивчення експедиції - зосередити увагу не лише на дослідженні складу населення та різноманітних статистичних даних, але й на вивченні етнографічних та фольклорних матеріалів. За його пропозицією була розширена географія майбутньої експедиції: до раніше запланованого дослідження Південно-Західного краю були приєднані південні райони Гродненської й Мінської губерній, західні Люблінської й Сідлецької та північно-східна частина Бессарабії¹⁰.

У Києві П. Чубинський знайшов багато ентузіастів, які підтримали його задум здійснити експедицію. Це, зокрема, члени "Старої громади", а також молодіжні громади у губернських центрах. За спогадами Хв. Вовка, П. Чубинський "...надзвичайно рельєфно познайомив нас з історією виникнення в І. Р. Географічному товаристві питання про експедицію в Західно-Руський край... Говорилося про наміри самого П. П. широко скористатися правом вимагати сприяння з боку місцевої влади, але головним чином про необхідність використати цю експедицію якомога ширше в інтересах етнографії всієї України, а не трьох тільки губерній Південно-західного краю... Згодом питання про експедицію в київських українських колах, а більш за все, зрозуміло, в "Громаді" зробилося не тільки черговим, але й домінуючим над усіма іншими. Всі почали розшукувати людей, які могли б бути корисними експедиції; деякі, наприклад Антонович і Михальчук, взялися за спеціальні дослідження, які потім увійшли до "Праць" експедиції"¹¹.

Вирушаючи в експедицію, Павло Платонович розробив детальні маршрути своїх мандрівок, розіслав програми для збору етнографічних, фольклорних, статистичних даних, підібрав помічників. Щодо методу збору матеріалу, то у загальній передмові до "Праць" учений зазначає: "При етнографічному дослідженні можна діяти подвійним шляхом: або свої суб'єктивні враження викласти як результат спостережень, або збирати матеріали, що торкаються різних боків народного життя, даючи таким чином можливість кожному бачити народ незалежно від вражень спостерігача. Я обрав другий метод"¹². У тій-таки передмові П. Чубинський мотивує необхідність детального обстеження Південно-західного краю відсутністю повного всебічного дослідження українців. Були окремі роботи (збірники пісень різних авторів та збірник приказок Номиса), але розпорошені по різних виданнях, і тому недоступні для ознайомлення. Мало значення й те, що багато пам'яток народної творчості зникало, народ забував їх.

Разом з помічником свою першу подорож П. Чубинський здійснив через Київський, Канівський і Черкаський повіти в міста і села Подніпров'я, далі по долині р. Рось на Житомирщину. Було охоплено кілька районів Поділля, після чого вони попрямували в Бессарабію, звідки через південь Поділля обстежили західно-волинські райони, заглибилися в українські поселення Холмщини, а звідти через південні білоруські райони, українське Полісся повернулись до Києва.

Взимку 1869-1870 рр. П. Чубинський з І. Чередниченком продовжили обстеження Київської, Мінської, Гродненської та Волинської губерній.

Улітку 1870 року вони вирушили у третю мандрівку, залучивши до експедиції В. Кравцова. Маршрут проліг через села Переяславського і Золотоніського повітів Полтавської губернії; Черкаський, Чигиринський, Звенигородський і Уманський повіти Київської губернії; Гайсинський, Ольгопільський, Балтський, Ямпільський, Могилівський, Летичівський, Літинський, Вінницький і Брацлавський повіти на Поділлі, а завершили дослідники експедицію в Липовецькому, Сквирському, Васильківському повітах.¹³

"Маса зібраного матеріалу, а також повідомленого мені, - величезна, завдяки співчуттю, зустрінутому експедицією в краї"¹⁴, - пише учений у передмові до свого майбутнього видання результатів експедиції. Під час подорожі було зафіксовано близько 4000 обрядових пісень, понад 300 казок, більш як у шістьдесяти місцях зроблено записи говірок. Майже скрізь нотувалися відомості про заробітну платню, характер занять населення, рівень урожаю, лісову торгівлю, тютюнництво тощо.

Наприкінці 1872 року П. Чубинський повідомив своїм друзям з київської "Громади" про давно задумане відкриття Південно-Західного відділу РГТ у Києві. У квітні 1872 року Павло Платонович звернувся з листом на ім'я президента Товариства, в якому аргументував потребу створення Відділу РГТ у Києві. Водночас було подано проект статуту Відділу, написаний на зразок інших, раніше створених відділів Товариства. За пунктом 2 цього статуту, Відділ має вивчати губернії Київської шкільної округи в усіх тих галузях, які є специфікою РГТ, "а особливо проводити досліди зі статистики й етнографії".

Рада РГТ, розглянувши проект статуту майбутнього Відділу, підтримала ідею створення нової наукової структури не відразу і з певними застереженнями, що були здебільшого пов'язані з браком фінансування. Проте після втручання міністра внутрішніх справ А. Тимашова і запевнень київського генерала-губернатора О. Дондукова-Корсакова в тому, що Відділ міг би приносити користь, маючи й невеликі кошти, 10 листопада 1872 р. Статут Відділу було затверджено¹⁵.

Офіційне відкриття Відділу відбулося 13 лютого 1873 року у приміщенні Державного банку. Головував князь О. Дондуков-Корсаков, який всіляко сприяв відкриттю Південно-Західного Відділу. У своїх спогадах про цю подію Хв. Вовк оповідає, що з першого моменту появи в залі кн. Дондуков завоював симпатії присутніх своєю простотою, надзвичайною тактовністю, привітністю і вмінням триматися. В коротенькій промові не було жодних політичних вказівок, порад або побажань. Він надзвичайно просто оголосив Відділ відкритим і запропонував обрати керівництво. Головою одногосло було обрано Г. Галагана, керуючим справами - дійсного члена РГТ П. Чубинського. Але у зв'язку з тим, що Павло Платонович не міг постійно перебувати в Києві через свої службові обов'язки, замінити його мав учитель Першої Київської гімназії О. Русов. У кінці засідання П. Чубинський виголосив промову, в якій підкреслив, що основним завданням Відділу має бути "всебічне вивчення краю, здебільшого етнографічно-статистичне"¹⁶.

Відкриття Південно-Західного Відділу РГТ стало визначною подією у житті патріотично налаштованої інтелігенції, більшість якої складали члени київської "Громади", які отримали право "збиратися й відкрито займатися науковою діяльністю про Україну і для України"¹⁷.

Засідання Відділу відбувалися у будинку його голови - відомого шанувальника національної культури Г. Галагана, про якого Хв. Вовк сказав, що він "цілком підходив до тої ролі, в якій опинився, був чудовим головою Відділу, дуже щиро співчував його завданням"¹⁸.

Насамперед члени Відділу зайнялись розробкою програм для збирання статистичних і етнографічних матеріалів. Ці програми розсилалися до різних установ України, Росії та за кордон. Було надіслано ряд звернень до різноманітних організацій з проханням про надсилання різнохарактерних матеріалів, які б могли бути використані в інтересах розвитку краю. Відділ налагодив співпрацю з різними слов'янськими науковими товариствами - чеським, сербським, галицьким, словацьким, лужицьким, словенським, з Інститутом Оссолінських у Львові, з Матицями (недержавними науковими товариствами) - сербською, чеською, словенською, словацькою, сербо-лужицькою, галицько-руською тощо. Постійні контакти були встановлені також з центральним та місцевими Відділами РГТ (Північно-Західним, Оренбурзьким, Кавказьким), Вільним економічним Товариством, Археографічною Комісією, сільськогосподарською, технічною та земськими управами, університетами тощо¹⁹.

Павло Платонович здійснив ряд проектів, що зміцнили авторитет новоствореного наукового осередку. Саме П. Чубинський зніціював створення наукової бібліотеки Відділу та історично-красознавчого музею. Уже через кілька місяців після відкриття Відділ мав 405 книжок та понад 800 музейних експонатів. На всі новонаходження писалися рецензії та анотації.

У кінці 1873 р. правління Відділу вирішило видавати періодичне видання "Записки Південно-Західного відділу РГТ", в яких публікувалися б усі "журнали засідань Відділу" та реферати членів Відділу. До першого тому "Записок" увійшли кращі матеріали за 1873 рік (О. Клоссовського - з кліматології Києва; В. Антоновича - про промисловість Південно-Західного краю у минулому столітті; Хв. Вовка - про народні назви рослин, повідомлені М. Симиренком; П. Чубинського - про село Сокиринці, а також записи кількох історичних переказів тощо)²⁰.

Другий том містить статті з фольклористики (М. Драгоманова "Відголосок лицарських поезій у російських народних піснях", П. Іващенко "Релігійний культ південно-російського народу в його прислів'ях"), етнографії (П. Чубинського "Інвентар селянського господарства", М. Левченка

"Кілька даних про житло та їжу південноросів"), освіти (М. Константиновича "Деякі дані про народну освіту в Південно-Західному краї") тощо. Крім того, тут знаходимо великий збірник буковинських пісень Г. Купчанка з доповненнями та вступним словом О. Лоначевського²¹.

За задумом П. Чубинського, членами Відділу у червні 1873 року був обстежений ярмарок у Борисполі. Дослідники мали змогу придбати багато речей для майбутнього музею Відділу. Через кілька місяців Хв. Вовк сам дослідив ярмарки у Ніжині та Фастові, про що зробив згодом доповідь на черговому засіданні Відділу, "Про сільські ярмарки й кустарну промисловість"²², яка була вміщена у першому томі "Записок Південно-Західного Відділу РГТ".

28 вересня 1873 року відбулося позачергове засідання Відділу, присвячене творчості кобзаря Остапа Вересая. На засіданні були зачитані доповіді О. Русова "Про життя бандуриста О. Вересая і твори народної словесності, що їх він виконує" та М. Лисенка "Про особливості української музики, історичних пісень і дум зокрема".

Весь матеріал, що стосувався О. Вересая, з великою кількістю нот надрукований у другій частині першого тому "Записок Південно-Західного Відділу РГТ". Видано його було й окремою брошурою разом з фотокарткою "останнього кобзаря". Стараннями Відділу О. Вересая було запрошено до Петербурга з метою популяризації української народної пісні.

Значним досягненням Відділу було проведення Київського одноденного перепису. Ініціатива необхідності проведення перепису належала П. Чубинському, який очолив комісію по складанню плану й програми перепису. На засіданні комісії, яке відбулося у вересні 1873 року, було вирішено провести перепис 2 березня 1874 р. під керівництвом "наглядового комітету" із 29 членів Відділу, а також використати досвід попереднього перепису у Петербурзі, що відбувся 1869 року, значно вдосконаливши методику та пристосовавши її до місцевих умов²³.

За результатами перепису вийшла низка праць - "Огляд даних про населення Києва за переписом 1874 року" П. Чубинського, "Про будинки і квартири м. Києва за переписом 1874 року" С. Завойка (обидві опубліковані у другому томі "Записок Південно-Західного Відділу РГТ за 1874 рік"), "Пояснення до таблиць про мешканців Києва за переписом 1874 року" П. Чубинського та І. Новицького. Крім того, вийшов друком збірник "Київ та його передмістя за одноденним переписом 2 березня 1874 року". У цих матеріалах подається значна кількість статистичних даних: кількісний, віковий, соціальний та національний склад населення міста тощо.

Головне ж досягнення перепису полягало, за визнанням П. Чубинського, в тому, що результати його виявили київське населення "майже на 50% більшим, ніж вважалось офіційно"²⁴. Крім того, майже половина киян назвала рідною мовою українську²⁵.

Незабаром за зразком київського були проведені переписи в Житомирі, Миколаєві та Феодосії. За допомогою та консультаціями до українських вчених зверталися працівники Північно-Західного Відділу, який, за прикладом киян, вирішив провести одноденний перепис у Вільно²⁶.

З 14 серпня до 3 вересня 1874 р. у Києві було організовано III Археологічний з'їзд, який, за висловом О. Терлецького, приніс велику користь "українофільській справі в Росії"²⁷. Так, щодо рефератів у галузі українознавства, які були прочитані на з'їзді, у своєму звіті П. Чубинський зазначає, що "якби не було з'їзду, реферати ці були б надбанням Відділу". Дійсно, всі їх автори були членами Відділу (В. Антонович, Хв. Вовк, М. Дашкевич, М. Драгоманов, П. Житецький, М. Константинович, П. Лебединцев, М. Левченко). Згодом усі доповіді, виголошені на з'їзді, були опубліковані у двотомному виданні праць з'їзду²⁸.

До складу Відділу входили провідні діячі науки, освіти й культури 70-х років XIX ст., більшість з яких складала члени київської Громади. Вже на початку 1875 року серед дійсних членів Відділу було 8 членів наукових товариств і 21 професор вищих шкіл. Протягом 1874-1876 років їх число значно збільшилось. За свідченням відомого українського вченого Федора Савченка, "...можна було визнати, що в нормальних умовах державного існування товариство з таким міцним науковим осередком легко могло б бути визнаним в рангу найвищої наукової інституції країни"²⁹.

Порівняно з іншими Відділами РГТ Київський вирізнявся національним складом, тоді як в усіх інших роботу проводили майже виключно приїжджі російські учені.

Протягом перших двох років існування Відділу його бібліотека збільшилася до 1000 книг і брошур з етнографії, статистики, діяльності земств, археології, історії географії, природознавства тощо, а музейний фонд складався з більш як 3000 експонатів (одягу, прикрас, іграшок, сільськогосподарських знарядь, колекцій монет, мінералів тощо)³⁰.

Членами Відділу було опубліковано низку окремих видань - дослідження О. Русова "Кобзар Остап Вересай" (1874), "Київ та його передмістя за переписом 2 березня 1874 р." (1875). На основі матеріалів Відділу були підготовлені й видані "Малоросійські народні перекази й оповідання" М. Драгоманова (1876), "Історичні пісні малоросійського народу" (1874-1875) В. Антоновича та М. Драгоманова, "Чумацькі народні пісні" І. Рудченка (1874) під редакцією М. Драгоманова.

У цей період (1872-1879 рр.) у Петербурзі під редакцією М. Костомарова та П. Гільтебрандта виходять друком "Праці етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край". У підготовці цього "грандіозного", за оцінками сучасників³¹, збірника матеріалів з української етнографії, фольклористики, антропології взяли участь багато членів Південно-Західного відділу РГТ: В. Антонович, К. Михальчук, О. Кістяківський, М. Костомаров, Хв. Вовк, О. Русов. Видання "Праць" стало справжньою подією в російській науці й принесло П. Чубинському заслужену славу. Російська Академія наук визнала й високо оцінила роботу П. Чубинського, а також нагородила золотою медаллю РГТ за експедицію та зібрані матеріали. Через два роки на Міжнародному конгресі в Парижі вченому було присуджено золоту медаль. 1879 року Російська Академія наук нагородила П. Чубинського Уварівською премією.

"Праці" отримали багато схвальних відгуків і рецензій. У ґрунтовній рецензії О. Веселовського, виданій у "Звіті про присудження нагород графа Уварова", автор відзначає: "За багатством етнографічних даних є тільки дві праці, з якими можна порівняти "Праці" Чубинського, - "Lud" Кольберга і "Biblioteca delle tradizioni popolari siciliani" Пітре, розраховану на 15 томів. Багатство зібраних даних свідчить не тільки про значні затрати знання та сили, а й про організаторські здібності і "невтомну енергію", яку визнала й оцінила в п. Чубинському комісія Імператорського Російського географічного товариства"³².

Тим часом існування Південно-Західного Відділу РГТ було поставлене під загрозу. З кінця 1874 року почалося переслідування Відділу у шовіністичній пресі, ініціатором якого були В. Шульгін та М. Юзефович. У газетах "Киевлянин" і "День" з'явилися публікації, в яких члени відділу звинувачувалися у сепаратизмі, видання творів українською мовою називалося "безплодною и смешною забавою".

У першу чергу почалося переслідування П. Чубинського. Павло Платонович ще 11 вересня 1874 року відмовився від посади діловода і мусив наполягти на своєму звільненні 7 лютого 1875 р.; наступником його було обрано учителя О. Антеповича. Склавав із себе повноваження і заступник голови В. Борисов, а невдовзі й Г. Галаган.

У травні 1876 р. Імператором Олександром II був підписаний сумнозвісний Емський указ (відомий також як "закон Юзефовича") про заборону друку українською мовою, а також публічного виконання пісень і вистав³³. Над багатьма діячами Відділу нависла загроза розправи. Частина з них емігрувала за кордон (М. Драгоманов, Ф. Вовк, С. Подолинський), інші були позбавлені роботи.

Отже, 7 липня 1876 р. Відділ було закрито, знищено тираж третього тому "Записок Південно-Західного Відділу РГТ", конфісковано матеріали до четвертого і п'ятого томів. Значна кількість першоджерельного матеріалу була передана до Петербурга, а матеріали етнографічно-історичного музею - до церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. Бібліотеку розпорошили між приватними збірками, частина потрапила до редакції "Киевской старины", частина - до бібліотеки комерційного інституту³⁴. Нині велика кількість матеріалу знаходиться в Санкт-Петербурзі в архіві РГТ, і лише незначна частина зберігається в архіві Центральної наукової бібліотеки НАН України³⁵.

Хоча Південно-Західний відділ РГТ проіснував недовго, "...але за своєю життєдіяльністю і працездатністю він залишив по собі найсвітлішу пам'ять, і час його існування є однією з найяскравіших сторінок в історії культурного розвитку Південної Русі"³⁶.

У 1876 році П. Чубинський змушений був виїхати разом з родиною до Петербурга, де

працював чиновником у Міністерстві шляхів сполучення. Там він перебував протягом двох років. У квітні 1879 року за клопотанням керівника Міністерства К. Посьета Павло Платонович повернувся в Україну.

В останні роки він тяжко хворів. Катастрофічно не вистачало грошей на лікування, та друзі приходили на допомогу. Помер Павло Чубинський 26 січня 1884 року. Поховано його у рідному Борисполі.

На сторінках періодичних видань того часу були вміщені некрологи. Через 30 років журнал "Украинская жизнь" вміщує добірку матеріалів пам'яті славетного вченого. С. Русова зазначала у своїй статті: "Ні постійні переслідування уряду, ні заслання до Архангельської губернії не змогли охолодити його відданості Україні"³⁷. Високо оцінив спадщину П. Чубинського М. Сумцов: "Після Чубинського з української етнографії з'явилися цінні праці Головацького, Іванова, Рудченка Грінченка, Манжури, Гнатюка, Франка, Яворницького, Новицького, Милорадовича, але жодна за повнотою і різносторонністю, за внутрішнім багатством змісту не може замінити "Праці" Чубинського..., закріплюючи таким чином за П. П. Чубинським міцну славу гідного сина свого народу, людини з чистим, благородним серцем і з великими історичними заслугами"³⁸.

На жаль, сьогодні очевидним є факт недостатнього заглиблення дослідників у творчу лабораторію вченого, розрізненість нарисів біографічного плану. Отже, нині існує нагальна потреба у детальному та всебічному дослідженні життєвого і творчого шляху П. Чубинського, належному поцінуванні його наукового доробку, висвітленні його визначної ролі у процесах розвитку вітчизняної науки.

1. Див.: Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. - Харків-Київ, 1930. - С. 41.
2. Волков Ф. П. П. Чубинский. Отрывки из личных воспоминаний // Украинская жизнь. Отд. оттиск. - 1914. - № 1. - С. 17.
3. Очерк юридических обычаев и понятий в Малороссии. - СПб., 1869.
4. Про це див.: Чередниченко Д. Ми нарешті мусимо до нього прийти // Українська мова і література в школі. - 1991. - № 7. - С. 20.
5. Чубинський Павло. Сопілка / Упоряд. Д. Чередниченко. - К., 2001.
6. Див.: Чередниченко Д. Знач. праця. - С. 21.
7. Белецкий И. Памяти П. П. Чубинского // Украинская жизнь. - 1914. - № 1. - С. 31-35.
8. Разумова А. П. Из истории русской фольклористики: П. Н. Рыбников, П. С. Ефименко. - М.-Л., 1954. - С. 100.
9. Про це див.: Г. Б. Павел Платонович Чубинский в Архангельской губернии (1862-1869 гг.) // Киевская старина. - 1903. - № 4. - С. 228-239.
10. Див.: Общее предисловие к материалам и исследованиям, собранным П. П. Чубинским // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. - Т. I. - СПб., 1872. - С. XI.
11. Волков Ф. Знач. праця. - С. 3.
12. Общее предисловие к материалам и исследованиям, собранным П. П. Чубинским... - С. XII.
13. Чередниченко Д. Павло Чубинський // Київська старовина. - 1992. - № 6. - С. 54.
14. Общее предисловие к материалам и исследованиям, собранным П. П. Чубинским... - С. XV.
15. Див.: Савченко Ф. Знач. праця. - С. 19-20.
16. Приложение к журналу заседания Юго-Западного Отдела РГО. 13 февраля 1873 г. // Записки Юго-Западного Отдела РГО. - Т. I. - К., 1873. - С. 5.
17. Волков Ф. Знач. праця. - С. 6.
18. Там само. - С. 4.
19. Див.: Житецький І. Південно-Західний Відділ Географічного Товариства у Києві // Україна. - Кн. 5. - 1927. - С. 33.
20. Записки Юго-Западного Отдела Русского Географического Общества за 1873 год. - Т. I. - К., 1874.
21. Записки Юго-Западного Отдела Русского Географического общества за 1874 год. - Т. II. - К., 1875.
22. О сельских ярмарках и о знаниях для изучения ремесленной и кустарной промышленности // Записки Юго-Западного Отдела РГО. - Т. II. - К., 1874. - С. 265-289.

23. Див.: Мнение Комиссии, назначенной Юго-Западным Отделом РГО о производстве однодневной переписи жителей г. Киева // Записки Юго-Западного Отдела РГО. - Т. I. - К., 1874. - С. 42-50.
24. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 г. // Записки Юго-Западного Отдела РГО. - Т. II. - К., 1875. - С. 187.
25. Там само. - С. 201.
26. Відділ рукописів ЦНБ НАН України. - Спр. 11- 6777. - Арк. 189.
27. Студинський К. Остап Терлецький про Археологічний з'їзд у Києві // Україна. - Кн. 5. - 1927.
28. Труды третьего Археологического съезда. - Т. I-II. - К., 1878.
29. Савченко Ф. Зазнач. праця. - С. 103.
30. Див.: "Современные известия". - 1881. - Ч. 53.
31. Див.: Пыпин А. История русской этнографии. - Т. III. - СПб., 1891. - С. 347.
32. Веселовский А. М. Рецензия на труды, собранные П. П. Чубинским // Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова. - СПб., 1880. - С. 169.
33. Грушевский М. Очерк истории украинского народа. - К., 1991. - С. 332-333.
34. Русова С. К 40-летнему юбилею Юго-западного Отдела Императорского Географического Общества // Украинская жизнь. - 1913. - № 11. - С. 36.
35. Див.: Мишанич С. Павло Чубинський - автор українського гімну. - К., 1998. - С. 72-73.
36. Русова С. Зазнач. праця. - С. 36.
37. Цит. за: Чубинський Павло. Сопілка / Упоряд. Д. Чередниченко. - К., 2001. - С. 6.
38. Цит. за: Чубинський Павло. Там само. - С. 11.